

**นิเวศวิทยาเชิงพุทธบูรณาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน
ในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมไทย***

**The Buddhist Integral Ecology for Sustainable Development
on Supporting the Well-being and Learning of Thai Society**

อ.ดร.พระราชวรมนี (พล อาภากรโ) **

Dr. Phra Rajvoramuni (Phol Apakaro)

ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน***

Asst. Prof. Dr. Wutthinant Kantatian

อ.ดร.อรัญ มี้แสง****

Dr. Orathai Meesang

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี หลักการที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศและผลกระทบ 2) ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมบูรณาการกับนิเวศวิทยาในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมไทยเพื่อการพัฒนาจิตและสังคมอย่างยั่งยืนและ 3) วิเคราะห์และพัฒนารูปแบบและความสัมพันธ์ของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คณะสงฆ์ และภาคประชาชน

* โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

This research was funded by The Well-Being and Social Learning Promotion Base on Buddhist Project, Buddhist Research Institute, Mahachulalongkornrajavidyalaya University and Thai Health Promotion Foundation.

** อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Lecturer at Faculty of Humanities and Vice-Rector for Student Affairs, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

Corresponding author, e-mail : jeanpoomsan@yahoo.co.th

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

Assistant Professor Department of Humanities, Faculty of Social Science and Humanities, Mahidol University

**** อาจารย์พิเศษ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Special instructor, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ในการบริหารจัดการนิเวศวิทยาเชิงพุทธเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้ประกอบด้วยการสำรวจเอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการประชุมกลุ่มย่อย โดยใช้วิธีวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา กิจกรรมของมนุษย์ได้เปลี่ยนแปลงระบบนิเวศไปอย่างรวดเร็วยิ่งกว่าช่วงเวลาใดๆ ในประวัติศาสตร์ อิทธิพลแนวคิดด้านวิทยาศาสตร์แบบลดทอนทำให้มนุษย์เข้าใจผิดว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ฉลาดกว่าผู้ใดและสามารถเอาชนะพลังยิ่งใหญ่ของธรรมชาติได้ทั้งยังได้สร้างความเสียหายแก่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาที่มากเกินไปก่อให้เกิดความเห็นแก่ตัวและขาดจิตวิญญาณของการรับผิดชอบต่อทุกสรรพสิ่ง การประยุกต์หลักพุทธธรรมบูรณาการกับนิเวศวิทยาเพื่อพัฒนาจิตและสังคมอย่างยั่งยืนได้วิเคราะห์ตัวอย่างจากกรณีศึกษา 6 กรณี และพบว่าหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นหลักธรรมที่ทุกหน่วยงานได้นำไปประยุกต์ใช้อาจจะไม่ได้ใช้หาธรรมชาติที่เข้าใจทั่วไปแต่ได้ทำให้เกิดกระบวนการทำงานที่แสดงให้เห็นว่าองค์กรธรรมทั้ง 3 ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ซึ่งในงานวิจัยฉบับนี้เรียกว่า “พุทธบูรณาการ” และมีการพัฒนาแปรเปลี่ยนไปตามหลักอหังการปัจเจกหรือความเป็นไปตามความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ถ้าทุกองค์กรได้นำหลักไตรสิกขาไปปฏิบัติย่อมหวังได้ว่าจะประสบความสำเร็จในการดูแลระบบนิเวศ พร้อมทั้งเกิดการพัฒนาคิดและสังคมได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การบูรณาการพุทธธรรมกับนิเวศวิทยา, นิเวศวิทยาเชิงพุทธ, การพัฒนาที่ยั่งยืน

Abstract

The research objectives were: 1) to study the concept, theory, and principle concerning the ecology and impact; 2) to study how to apply the Buddhist Dhamma integration to the ecology in supporting the well-being learning of Thai society for the sustainable mind and social development; and 3) to analyze and develop a model of relationship among the government, local administration, sangha, and people sectors in managing the Buddhist ecology for sustainable development. The research methodology was to analyze the content on documentary research, in-depth interview, and group discussion.

The research found that in the past 50 years human activities had been changing the ecosystem more rapidly than ever before. The influence from the Reductionism concept led the people to misunderstand that they were the cleverest creatures and could overcome the nature's power. In fact, they had damaged nature, the environment, the economy and society. In addition, the excess development may have caused human selfishness and lack of spirit on responsibility of everything. The application of Buddhist integration to ecosystem for sustainable mind and social development, analyzed from six case studies, found that the Threefold Training--Sila,

Samadhi, and Panna—was the dhamma that all sectors had already applied but may have used different dhamma words. But the working process demonstrated that these three dharmas cannot be separated, specifically in this research called “Buddhist integral” and development will change according to the Dependent Origination or to the states arise in dependence upon the related factors. Furthermore, if any organization would apply the Threefold Training doctrine, it could hope that the ecology will be nurtured successfully while attaining the sustainable mind and social development.

Keywords: integration of Buddhism and Ecological Work, Buddhist Ecology, Sustainable Development.

บทนำ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้กลายมาเป็นปัญหาที่สำคัญในสังคมโลกและสังคมไทย แม้ว่าในช่วงเริ่มต้นของการรณรงค์ให้ความสำคัญด้านสิ่งแวดล้อมในช่วงทศวรรษ 1970-1980 จะมีบางกลุ่มที่มองว่าการเคลื่อนไหวเพื่อสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นเหมือน “เรื่องเด็กเล่น” เมื่อเทียบกับปัญหาด้านการถูกกดขี่ขูดรีดและไม่มีพลังเพียงพอที่จะช่วยให้เป็นประเด็นทางการเมือง แต่ในที่สุดในช่วงทศวรรษ 1990 ได้เกิดสภาวะอากาศที่เปลี่ยนไปอย่างรุนแรง ปัญหาเรื่องนิเวศวิทยาจึงกลายมาเป็นประเด็นการเมืองว่าด้วยสิ่งแวดล้อมขึ้นมา (คริส บราเซียร์, (บก.), 2555: 59) ในปี ค.ศ. 1960-1970 เป็นช่วงที่มีความพยายามแสวงหาแนวทางในการพัฒนาเกษตร มีความพยายามในการพัฒนาเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ส่งผลอย่างชัดเจนต่อสภาพแวดล้อม การใช้ยาฆ่าแมลงในห่วงโซ่อาหาร การสะสมของสารเคมีในน้ำและดินเมื่อเก็บเกี่ยวพืชอาหาร เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีความพยายามของนักคิดที่จะทำให้เกิดเกษตรยั่งยืน เพื่อที่จะแลกเปลี่ยนแนวคิดแบบเกษตรอุตสาหกรรม การเกษตรทางเลือก โดยร่วมกันแสวงหาแนวทางที่เป็นจุดแข็งของทั้งการเกษตรทั้งสองแบบมานำเสนอใหม่ (วรรณดี สุทธิธนากร, 2548: 131)

จากการประเมินระบบนิเวศวิทยาแห่งสหัสวรรษ (The Millennium Ecosystem Assessment) ที่จัดทำโดยนักวิทยาศาสตร์ 1,360 คน จาก 95 ประเทศ ได้ระบุข้อมูลหลายชุดที่ตรงกัน และแสดงความวิตกต่อสถานการณ์ระบบนิเวศระดับโลก เช่น ผืนดินโลกถูกนำไปใช้เพื่อการเพาะปลูกราว 24% หนึ่งในสี่ของปริมาณปลาทั้งหมดถูกจับเกินความจำเป็น นอกจากนี้ยังพบว่าพื้นที่ที่เป็นป่าชายเลน แนวปะการัง ป่าไม้ ล้วนถูกมนุษย์นำไปใช้ประโยชน์และทำลายมากขึ้น หากมนุษย์เราไม่ยอมใส่ใจดูแลระบบนิเวศอย่างจริงจังจึงผลเสียจะเกิดแก่มนุษย์เอง (สเตฟาน ฮาร์ดิง, 2556: 347-348)

สำหรับปัญหาระบบนิเวศในประเทศไทย ไม่ต่างจากประเทศอื่นๆ เช่น ปัญหาป่าไม้ถูกทำลาย ปัญหาแหล่งน้ำเสื่อมโทรม ปัญหาขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล เป็นต้น ซึ่งปัญหาหลักมาจากความเจริญที่เนื่องมาจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาอุตสาหกรรมรวมถึงการมีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ความต้องการทรัพยากรธรรมชาติมีมากขึ้นตามลำดับ การทำลายธรรมชาติจึงเกิดขึ้นทำให้ธรรมชาติเสียสมดุล ยิ่งโลกมีการพัฒนาทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมมากเท่าใด ระบบนิเวศวิทยาก็เสียสมดุลมากขึ้นเท่านั้น และเป็นหน้าที่ที่ทุกคนจะต้องลุกขึ้นสู้ ดังที่อัล กอร์ (Al Gore, 2550: บทนำ) ผู้ซึ่ง

ได้ศึกษาเรื่องราวของโลกร้อนมากกว่าสามสิบปี ได้กระตุ้นให้เห็นว่าวิกฤตนี้เป็นสิ่งที่ทำให้เราได้สัมผัส รับรู้ได้ และจะทำให้ก้าวไปสู่ชัยชนะในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ภัยพิบัติและหายนะต่างๆ ที่กำลังคืบคลานสู่โลก และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ รวมทั้ง มนุษย์และสัตว์ ในปัจจุบันทำให้นักวิทยาศาสตร์ได้หันกลับมาให้ความสำคัญอีกครั้ง และพยายามที่จะปกป้องรักษาสีงแวดล้อมที่เรียกว่า “นิเวศวิทยา” ในปัจจุบันทฤษฎีนิเวศวิทยาที่เกี่ยวข้องได้ค้นหาแนวทางที่ยั่งยืนมากขึ้นมากกว่าการดูแลรักษาทั่วไป แต่ต้องเป็นแนวทางเพื่อแก้ไขอย่างยั่งยืน เกิดเป็นนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep Ecology) ที่มุ่งเน้นการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและการปกป้องคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติอย่างมั่นคง

การสร้างจิตสำนึกเพื่อตระหนักรู้ถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมซึ่งมีผลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ มีความจำเป็นที่ต้องให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง การตระหนักรู้ถึงองค์รวมของความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์ย่อมก่อให้เกิดกาย จิต จิตวิญญาณ สังคม และโลก มีความสมดุล และมีความเกื้อกูลอยู่เป็นปรกติสุข ทั้งนี้ โดยการมองธรรมชาติ โลก และจักรวาลแบบไม่แยกส่วนออกจากกัน ดังพรรณนาของปีเตอร์ ฮาร์วีย์ ที่กล่าวถึงพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมว่าสรรพสิ่งมีลักษณะเป็นข่ายใยที่ประสานเกี่ยวเนื่องกันทั้งหมด ไม่มีสิ่งใดจะดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองโดยปราศจากสิ่งอื่น นั่นคือการมองว่านิเวศวิทยาโลกและจักรวาลล้วนเป็นหนึ่งเดียว (ปีเตอร์ ฮาร์วีย์, 2538: 56) และสิ่งที่จะทำให้มนุษย์และธรรมชาติอยู่ร่วมกันอย่างมีมิตรภาพและยั่งยืนก็ด้วยอาศัยการใช้ประโยชน์อย่างสมดุล แม้การทำเกษตรดังกล่าวเบื้องต้นก็ต้องอาศัยการทำเกษตรแบบคุณธรรมด้วย ความพยายามพลิกฟื้นการเกษตรแบบธรรมชาติจึงเป็นทางเลือกหนึ่งในการรักษาระบบนิเวศ ในขณะเดียวกัน เกษตรกรต้องมี “คุณธรรม” นำทางด้วย เช่นคำกล่าวที่ว่า “ทำเกษตรอินทรีย์อย่างเดียว ถามว่ามันรอดจริงไหม ถ้าไม่กำกับด้วยธรรมะ” (ฐิตินันท์ ศรีสถิต และคณะ, 2557: 143-144) เนื่องด้วยพระพุทธศาสนานั้นส่งเสริมพัฒนาทั้งมนุษย์และธรรมชาติมาอย่างกลมกลืนและยาวนาน หลักพุทธธรรมและหลักวินัยล้วนส่งเสริมให้ทรัพยากรธรรมชาติและมนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ไม่ทำลายพืช ของเขียว (ที.ลี. (ไทย) 9/9/5)¹ ไม่พรากชีวิตสัตว์ (วิ.มหา. (ไทย) 2/631/537)² แม้เพียงเป็น “กิ่งไม้” ก็ไม่ควรหักราน (ช.เปต. (ไทย) 26/106/150; ช.ช. (ไทย) 27/1469/270; 1990/344; ช.ช. (ไทย) 28/63/15; 400/102; 996/237)³ พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาเพื่อการพัฒนาจิต พัฒนาตนและสังคม ปรัชญาแนวคิดของพุทธศาสนาก่อกำเนิดภายใต้ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และมีมิติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมที่ครอบคลุมชีวิตทุกด้าน ผู้ที่ขับเคลื่อนให้พระพุทธศาสนานำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างน่าพึงใจได้แก่ “พระภิกษุสงฆ์” และเป็นการทำงานแบบปัจเจก คือการทำงานที่แยกออกจากหากจากคณะสงฆ์ ไม่ใช้การทำงานในฐานะเป็นตัวแทนหรือเป็นภาพรวมของคณะสงฆ์ไทย แม้จะมีการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นกลุ่มต่างๆ ก็ตาม เช่น กลุ่มเสขิยธรรม กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา กลุ่มพระสงฆ์อีสานใต้ กลุ่มโพธิยา

¹ หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค (ภาษาไทย) เล่มที่ 9 ข้อที่ 5 หน้า 5

² หมายถึง พระวินัยปิฎก มหาวีกังค์ (ภาษาไทย) เล่มที่ 2 ข้อที่ 631 หน้า 537

³ หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ (ภาษาไทย) เล่มที่ 26 ข้อที่ 106 หน้า 150, ขุททกนิกาย ชาดก (ภาษาไทย) เล่มที่ 27 ข้อที่ 1469 หน้า 270 และข้อที่ 1990 หน้า 344 และขุททกนิกาย ชาดก (ภาษาไทย) เล่มที่ 28 ข้อที่ 63 หน้า 15, ข้อที่ 400 หน้า 102 และข้อที่ 996 หน้า 237.

ลัย (พระไพศาล วิสาโล, 2546: 462) พระสงฆ์ที่ทำงานด้านอนุรักษ์ พัฒนา หรือเรียกว่าพระสังฆพัฒนา เหล่านั้น ล้วนทำงานเชิงประยุกต์หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนากับการดำรงชีวิตของชุมชน โดยเฉพาะงานด้านนิเวศวิทยาเพื่อให้งานนั้นประสานสอดคล้องระหว่างโลกกับธรรม

ประเด็นของการประยุกต์หลักธรรมเพื่อบูรณาการแนวคิดเพื่อการสร้างการตระหนักรู้และจิตสำนึกเพื่อสังคมในเชิงนิเวศวิทยาเชิงลึกที่ยั่งยืนที่คาดว่าจะเกิดจากการวิจัย ก็เพื่อเป็นการเสริมสร้างแนวทางของการสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งจิต เศรษฐกิจ และสังคม โดยจะวิเคราะห์หาปัจจัยความเป็นไปได้ในการศึกษาทั้งจากภาครัฐและเอกชน เพื่อทำให้เกิดองค์ความรู้ที่จะนำไปใช้เป็นฐานในการประยุกต์สำหรับองค์กรอื่นๆ ต่อไป คณะผู้วิจัยเห็นว่าผลการวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ในการชี้ให้เห็นถึงแนวคิดและวิธีการสร้างแนวคิดที่สามารถนำไปใช้เป็นต้นแบบ (role model) ได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และหลักการที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศและผลกระทบ
2. เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมบูรณาการกับนิเวศวิทยาในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมไทยเพื่อการพัฒนาจิตและสังคมอย่างยั่งยืน
3. เพื่อวิเคราะห์และพัฒนารูปแบบและความสัมพันธ์ของภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คณะสงฆ์ และภาคประชาชนในการบริหารจัดการนิเวศวิทยาเชิงพุทธเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งศึกษาหลักการและคำสอนที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศวิทยา อันเป็นหลักการสำคัญต่อการจัดการสภาวะแวดล้อมให้สมดุลและยั่งยืน ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา คัมภีร์สำคัญอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการศึกษาระบบการบูรณาการหลักพุทธธรรมและหลักบรรษัทภิบาลในการสร้างความเข้าใจและการปฏิบัติขององค์กร โดยใช้เอกสารและการทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ทั้งเอกสาร เว็บไซต์ของกรณีศึกษาทั้ง 6 กรณี

2. ขอบเขตด้านพื้นที่ ดำเนินการศึกษารอบคลุมทุกภาคในประเทศไทย ทั้งส่วนกลางและภูมิภาค เลือกศึกษาภาคละ 1 จังหวัด

3. ขอบเขตด้านประชากร ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ กลุ่มประชากรผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant) จากผู้บริหารองค์กรต่างๆ จำนวน 6 องค์กร/บุคคล โดย คณะผู้วิจัยได้ทำการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) การคัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) ใช้เกณฑ์คัดเลือกจากกรณีศึกษาที่มีผลงานเป็นที่ยอมรับของสังคม ได้แก่ ตัวแทนองค์กรหรือหน่วยงานที่ดูแลทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และ/หรือเป็นองค์กรที่ได้รับรางวัล CSR Award หรือ รางวัลลูกโลกสีเขียว เป็นองค์กรที่มีการนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในเรื่องนิเวศวิทยา ได้แก่ 1) พระครูพิทักษ์นันทคุณ ตัวแทนมูลนิธิรักษ์เมืองน่าน จังหวัดน่าน (รางวัลลูกโลกสีเขียวปี 2544) 2) หน่วย

อนุรักษ์และจัดการต้นน้ำห้วยแม่พริก จังหวัดลำปาง (รางวัลลูกโลกสีเขียวปี 2552) 3) พระอาจารย์สมพงษ์ ถาวรรมโม จังหวัดยโสธร (รางวัลลูกโลกสีเขียวปี 2552) 4) ชุมชนบ้านช่องแคบ จังหวัดกาญจนบุรี (รางวัลลูกโลกสีเขียวปี 2551) 5) ชุมชนบ้านท่าพรุ-บ้านอ่าวท่าเลน ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลเขาทอง จังหวัดกระบี่ (รางวัลลูกโลกสีเขียวปี 2552) 6) บริษัท ปูนซีเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) ทั้งนี้ องค์การหรือตัวแทนองค์กรทั้งหมด ได้แสดงเจตนาและยินดีให้ข้อมูล หรือนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ประโยชน์ต่อสาธารณะหรือประโยชน์ต่อประชาคมวิชาการโดยปราศจากเงื่อนไขจากการที่คณะวิจัยได้ทำหนังสือขออนุญาตและแจ้งความจำนงค์อย่างเป็นทางการ

4. ขอบเขตด้านระยะเวลา การศึกษาวิจัยครั้งนี้ดำเนินการวิจัยตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2556 ถึงวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2557 รวมเป็นระยะเวลา 10 เดือน

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย การศึกษาวิจัยนี้ เป็นการศึกษาวิจัยที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ประกอบกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) และการประชุมกลุ่มย่อย (group discussion)

วิธีวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) ใช้เอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสสต่างๆ และเอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ รายงานวิจัย วิทยานิพนธ์

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดเก็บข้อมูลตามขั้นตอน คือ 1) การจัดเก็บข้อมูลเกี่ยวกับระบบนิเวศวิทยาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ ของพระพุทธศาสนาและศาสตร์สมัยใหม่ที่เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย 2) การสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อยกับผู้นำหรือผู้นำองค์กร จำนวน 6 กลุ่ม ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติของหน่วยงานหรือชุมชน รวมทั้งการศึกษานโยบาย กิจกรรม แผนงาน และผลลัพธ์ของแต่ละองค์กรที่เลือกเป็นกรณีศึกษา

3. การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ โดยวิเคราะห์ข้อมูลจำแนกตามกลุ่มข้อมูล หรือการวิเคราะห์เนื้อหาแบบจับประเด็น (content analysis) ที่ได้จากการการวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์และการประชุมกลุ่มย่อย การเรียนรู้ร่วมกันโดยการนำเสนอเป็นความเรียง การนำเสนอข้อมูลแบบตาราง โครงสร้าง แผนภาพ การบรรยาย และภาพประกอบผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

1. สรุปผลการวิจัยเอกสาร การทบทวนแนวคิด ทฤษฎี หลักการที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศและผลกระทบ

จากการวิจัยเอกสาร การทบทวนแนวคิดทฤษฎี หลักการที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศและผลกระทบพบว่า ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา กิจกรรมของมนุษย์ได้เปลี่ยนแปลงระบบนิเวศไปอย่างรวดเร็วยิ่งกว่าช่วง

เวลาใดๆ ในประวัติศาสตร์ ความสูญเสียด้านสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ ได้รับการศึกษาและพิจารณาอย่างจริงจังเมื่อสมาคมนิเวศวิทยาแห่งสหราชอาณาจักร และสมาคมนิเวศวิทยาของสหรัฐอเมริกา ได้ทำการสำรวจ ศึกษาเรียงลำดับความสำคัญของแนวคิดทางนิเวศวิทยาทั้งในรูปของทฤษฎี การวิจัย โดยเฉพาะสมาคมนิเวศวิทยาแห่งสหรัฐอเมริกา ทำการศึกษาวิเคราะห์วิจัยทางนิเวศวิทยาเพื่อสร้างความเข้าใจพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับสิ่งแวดล้อม และมีศักยภาพที่จะเป็นกุญแจสำคัญต่อความยั่งยืนของสังคมมนุษย์ โดยเรียกว่า ความริเริ่มชีวลัยที่ยั่งยืน (The Sustainable Biosphere Initiative) จนกระทั่งได้ข้อเสนอแนะไว้ใน ค.ศ. 1991 (Ecological Society of America) และได้สะท้อนถึงความจำเป็นเร่งด่วนที่ควรตระหนัก 3 ประการได้แก่ 1) ด้านการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมโลก 2) ด้านความหลากหลายทางชีวภาพ 3) ด้านระบบนิเวศที่ยั่งยืน

นอกจากนี้ จากการสำรวจล่าสุดขององค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization, FAO) ด้านสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับป่าไม้ที่เรียกว่า การประเมินแหล่งป่าไม้ของโลก (The Global Forest Resources Assessment) สำหรับปี 2010 ที่เรียกว่า FRA 2010 ซึ่งเก็บข้อมูลจาก 233 ประเทศทั่วโลก พบว่า ป่าไม้ทั่วโลกปัจจุบันมีเพียง 31% มี 10 ประเทศในโลกที่ไม่มีป่าไม้อยู่ และมีอีก 54 ประเทศในโลกมีป่าเหลือเพียง 10% เท่านั้น ป่าไม้ส่วนใหญ่ถูกบุกรุกเพื่อการเกษตรกรรม และจากการสำรวจพบว่าระหว่างปี 1960 ถึง 1980 ป่าไม้ในทวีปเอเชียถูกทำลายเป็นปริมาณถึง 1 ใน 3 และเป็นอัตราที่สูงที่สุดในโลก และเมื่อเทียบระหว่างประเทศในเอเชียด้วยกันพบว่า ประเทศไทยมีการสูญเสียป่าไม้มากที่สุดเป็นอันดับ 3 ในเอเชีย (4%) รองจากบังกลาเทศและปากีสถาน อย่างไรก็ตาม นับว่าประเทศไทยยังมีการพัฒนาไปในทางที่ดี นั่นคือ ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีการปกป้องป่า (Protected Area, PA) เช่น นโยบายปิดป่า การกำหนดให้มีอุทยานแห่งชาติ เป็นต้น และมี PA มากที่สุดเป็นอันดับหนึ่งในประเทศในเอเชีย (13.8%)

สำหรับมิติทางปรัชญาแนวคิดที่ทำให้ระบบนิเวศวิทยาเกือบล่มสลายไปนั้นเป็นเพราะอิทธิพลแนวคิดด้านวิทยาศาสตร์แบบลดทอน (reductionism) ที่ทำให้มนุษย์เข้าใจผิดว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ประเสริฐ มนุษย์เท่านั้นมีคุณค่าทางจริยธรรมตามทฤษฎีที่ยึดมนุษย์เป็นจุดศูนย์กลาง (anthropocentrism) สิ่งแวดล้อมไม่มีคุณค่าในตัวเอง มนุษย์จึงไม่มีหน้าที่ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมต่างจากพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมสนับสนุนให้มนุษย์เป็นมิตรกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และการที่มนุษย์อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมก็เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์เองหาใช่ประโยชน์แก่สิ่งแวดล้อมไม่ (เจริญ ชัยแก้ว, 2541: บทคัดย่อ; เพ็ญพิศ คชสิทธิ์ไพศาล, 2554: 190) แนวคิดแบบลดทอนนี้เป็นผลสืบเนื่องมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 โดยนักปรัชญาฝรั่งเศสชื่อเรอเน เดการ์ต ที่ถือเหตุผลนิยมเป็นแกนหลัก เมื่อแนวคิดดังกล่าวมาประสานกับนักวิทยาศาสตร์อังกฤษชื่อนิวตัน กลับยิ่งทำให้แนวคิดดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการพัฒนาสังคมตะวันตก และเกิดความก้าวหน้าทางวิชาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แม้ว่าจะมีผลดีและเป็นประโยชน์ในแวดวงวิทยาศาสตร์แต่แนวคิดดังกล่าวก็สามารถครอบงำ และทำให้โลกรับความคิดแบบแยกส่วน มองโลกแบบกลไก ส่งผลเสียหายอย่างมากต่อชีวิตและสิ่งลุ่ม เพราะได้ลดทอนคุณค่าชีวิตอื่นๆ ที่มีความซับซ้อนมากกว่าที่จะมองโลกแบบแยกส่วนโดยอ้างคุณค่าจาก "เหตุผล" เท่านั้น (เสรี พงศ์พิศ, 2555) เมื่อเกิดการแยกความคิดเชิงระบบออก ยิ่งซ้ำเติมปัญหายิ่งขึ้น ปรัชญาแนวคิดเรื่ององค์รวมจึง

เกิดขึ้น รวมถึงนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep Ecology) ซึ่งริเริ่มโดย อาร์เน แนส (Arne Naess) ทั้งนี้เพื่อกระตุ้นเตือนจิตวิญญาณของมนุษย์ให้มีความรู้สึกมีส่วนร่วมหรือเป็นส่วนหนึ่งของสสาร มองให้เป็นเชิงระบบ สามารถเชื่อมโยงระหว่างกาย จิต และจิตวิญญาณ แนวคิดนี้จะเป็นตัวเร่งอันทรงพลังที่จะผลักดันให้เกิดการยอมรับแนวคิดแบบองค์รวมในทุกๆ ด้านของชีวิต เครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชนนิเวศที่ส่งผลกระทบต่อทุกฝ่าย สิ่งที่เกิดขึ้นกับสายพันธุ์หนึ่งจะส่งสะท้อนขยายไปทั่วชีวิตทั้งหมด และจะส่งผลกระทบต่อทุกๆ สิ่ง

ในทางพระพุทธศาสนา ประจักษ์พยานหลักฐานเชิงเอกสาร ได้ยืนยันอย่างชัดเจนว่าวิถีชีวิตของพระพุทธเจ้านั้นเกี่ยวเนื่องอยู่กับป่าไม้ ธรรมชาติตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ ไม่ว่าจะเป็นการประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา การปฏิบัติธรรมและการปรินิพพาน ล้วนเกี่ยวข้องกับป่าทั้งสิ้น นอกจากนี้จากหลักฐานทางคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งพระวินัยและพระสูตรหรือหลักธรรม ได้กล่าวถึงเรื่องการตระหนักถึงความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมและการดำรงอยู่ของมนุษย์อยู่เนืองๆ เช่น ธรรมชาติโดยทั่วไปก็ตกอยู่ในหลักธรรมนิยาม ที่แสดงให้เห็นว่าธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทั้งสิ่งมีชีวิต หมายถึง มนุษย์และสัตว์ และสิ่งที่ไม่ใช่ชีวิต ได้แก่ ต้นไม้ พืช พระองค์เพียงทรงชี้ให้เห็นว่าธรรมชาตินั้น มนุษย์ควรจะทำตัวอย่างไร ควรจะอยู่ร่วมกันกับธรรมชาตินั้นอย่างไร ซึ่งเป้าหมายสุดท้ายของธรรมชาติชนิดกายภาพนั้นก็เดินเข้าสู่หลักไตรลักษณ์ ดังนั้น สถานะของมนุษย์จึงไม่ได้แยกเป็นอิสระต่างหากจากระบบอื่นๆ ตั้งแต่สถานะของมนุษย์ในระบบที่ใหญ่ที่สุด คือ จักรวาล และในสถานะของมนุษย์ที่เป็นกัลยาณมิตรกับสิ่งแวดล้อม จึงมีแนวคิดที่สรรพสิ่งล้วนดำรงอยู่อย่างสัมพันธ์กัน ไม่มีสิ่งใดเป็นอิสระแล้วดำรงอยู่ได้ หรือใคร สิ่งใดมีอำนาจเหนืออีกคนหนึ่งหรือสิ่งหนึ่ง แนวคิดที่ว่าด้วยการดำรงอยู่อย่างองค์รวมนี้ สามารถพิจารณาเทียบเคียงกับหลักปฏิจกสมุปบาทในพระพุทธศาสนา ที่เชื่อมโยงเป็นห่วงโซ่สำคัญทั้งชีวิตมนุษย์และสิ่งแวดล้อม เนื่องจากเป็นหลักที่ยืนยันว่าสรรพสิ่งล้วนอาศัยซึ่งกันและกัน ไม่มีสิ่งใดอยู่ได้อย่างเอกเทศเป็นอิสระ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า ท่าทีของพระพุทธศาสนาดังกล่าวเป็นการสะท้อนถึง “ความกตัญญู” ความรู้สึกเห็นคุณค่าของกันและกัน และกล่าวถึงพื้นฐานของจิตใจที่มีเมตตาต่อพืชและสัตว์ และเป็นการมองแบบความเป็นเพื่อนร่วมโลกเดียวกัน เป็นญาติมิตรกัน โดยมองว่าทั้งมนุษย์และสรรพสิ่งล้วนตกอยู่ในกฎอนิจจัง คือ ไม่เที่ยง เมื่อเป็นเพื่อนร่วมโลกกันแล้วก็ไม่ควรเบียดเบียนกัน ควรรู้สึกถึงการเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์กันดีกว่าคิดจะเบียดเบียนรังแกกันและกัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554: 24-25)

นอกจากนี้ ในพระวินัยมีข้อบัญญัติที่ส่งเสริมคุ้มครองทรัพยากรอย่างครอบคลุม อาทิ คุ้มครองทรัพยากรสัตว์ พืช เช่น ทรงสอนเรื่องการเว้นจากการฆ่าสัตว์ การไม่เบียดเบียนพืช พระวินัยบัญญัติที่คุ้มครองทรัพยากรป่าไม้ ต้นไม้ ทรงบัญญัติไม่ให้พระภิกษุตัดต้นไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัย (วิ.มหา. (ไทย) 2/354/348)⁴ แต่ให้รู้จักใช้ประโยชน์จากป่า ไม่ใช่ฉวยประโยชน์จากป่า (วิ.ม. (ไทย) 5/11/15)⁵ พระวินัยบัญญัติที่คุ้มครองทรัพยากรดิน ทรงห้ามภิกษุ ขุดคุ้ยหรือไถดิน เป็นต้น พระวินัยบัญญัติที่

⁴ หมายถึง พระวินัยปิฎก มหาวีมังค เล่มที่ 2 ข้อที่ 354 หน้าที่ 348

⁵ หมายถึง พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ 5 ข้อที่ 11 หน้าที่ 15

คุ้มครองทรัพย์ากรน้ำ พบว่า ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงเรื่องน้ำในบริบทของพระวินัย และอื่นๆ โดยเฉพาะในพระวินัยบัญญัติจะกล่าวถึงสุขลักษณะและมารยาทของพระภิกษุและภิกษุณี การรักษาความสะอาดของแม่น้ำ เพราะถือว่าแหล่งน้ำเป็นที่ดื่มที่กิน เป็นที่ใช้บริโภคของคนและสัตว์ เช่น ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนขะพะ ลงในน้ำ เป็นต้น (วิ.มทา. (ไทย) 2/879/731; วิ.ภิกขุณี. (ไทย) 3/499/330)⁶ ส่วนหลักพุทธธรรม พระพุทธองค์ทรงสนับสนุนส่งเสริมให้มนุษย์เป็นกัลยาณมิตรต่อป่าต้นไม้ เมื่ออาศัยอยู่ก็ไม่ควรทำร้าย หรือประทุษร้าย ไม่หักแม้กระทั่งกิ่งไม้ดังที่กล่าวแล้ว ทั้งส่วนของพุทธธรรมและพุทธวินัยจึงสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในการส่งเสริม อนุรักษ์ และคุ้มครองทรัพย์ากรเหล่านี้นมาแล้วตั้งแต่ยุคพุทธกาล

2. สรุปผลการวิจัยจากการเรียนรู้กรณีศึกษาใน 6 พื้นที่

คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่ตัวอย่างเพื่อใช้สำหรับเป็นกรณีศึกษาใน 6 พื้นที่ โดยคำนึงถึงความหลากหลายทางนิเวศวิทยา เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ ป่าชายเลน เป็นต้น ได้ข้อค้นพบจากการศึกษา ดังต่อไปนี้

กรณีที่ 1 มูลนิธิชักเมื่อน่าน ภาพตัวแทนความร่วมมือระหว่างพระภิกษุกับชุมชน จากการศึกษาพบว่ามูลนิธิดังกล่าวสามารถเป็นเครือข่ายที่มีความเข้มแข็งในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งด้านป่าไม้ ต้นน้ำ ดิน แม่น้ำลำคลอง ชยะมูลฝอยต่างๆ มีเครือข่ายครอบคลุมทั้งจังหวัด และได้ดำเนินกิจกรรมมากกว่า 20 ปี โดยถือกำเนิดจากแนวคิดของพระครูพิทักษ์นันทคุณ เจ้าอาวาสวัดอรัญญาวาส อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ที่เห็นชาวบ้านตัดป่าไม้เพื่อทำเกษตรกรรม ทั้งเผาป่า และล่าสัตว์ จึงได้เริ่มนำธรรมชาติออกไปเพื่อเผยแพร่คำสอนถึงวิถีชีวิตที่สามารถอยู่ร่วมกับป่าไม้ได้ จึงก่อให้เกิดโครงการและกุศโลบายต่างๆ ที่นำเอาพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนาควบคู่กับหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนามาดำเนินกิจกรรมในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความมีชื่อเสียงกลายเป็นความคาดหวังของทุกกลุ่ม ทุกชุมชน บางครั้งก็กลายเป็นปัญหาเพราะหาคนทำงานได้น้อย ส่วนใหญ่เป็นอาสาสมัครไม่มีเงินเดือน ประกอบกับปัจจุบัน เยาวชนรุ่นใหม่ให้ความสนใจในกิจกรรมลดลงและผลกระทบจากทุนนิยมทำให้จังหวัดน่านตกอยู่ในความเสี่ยงเรื่องสิ่งแวดล้อมได้เช่นกัน (มูลนิธิชักเมื่อน่าน ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ปี 2554)

กรณีศึกษาที่ 2 หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำห้วยแม่พริก จังหวัดลำปาง ภาพตัวแทนการทำงานขององค์กรภาครัฐ หน่วยนี้ก่อตั้งขึ้นโดยมีเป้าหมายเพื่อจัดการพื้นที่ต้นน้ำลำธารของลำห้วยแม่พริกให้มีปริมาณที่เพียงพอ มีคุณภาพดี มีระยะเวลาการไหลตลอดทั้งปีอย่างสม่ำเสมอ และป้องกันการกัดเซาะพังทลายของดิน รวมทั้งการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้านในเขตต้นน้ำลำธารด้วย ปัญหาในชุมชนนี้มีหลายปัญหา เช่น ปัญหาเรื่องการบุกรุกป่า ส่วนใหญ่จะบุกรุกเพื่อทำการเกษตร เช่น ข้าวโพด ปัญหาที่สำคัญมากที่สุดคือ เรื่องทุนนิยมที่เกี่ยวกับอุตสาหกรรมเกษตร โดยเฉพาะข้าวโพดทางหน่วยฯ ได้พยายามให้ความรู้เรื่องเกษตรพอเพียง เพราะวิถีชีวิตที่เป็นอุตสาหกรรมเกษตร ทำให้ชีวิตดั้งเดิมเปลี่ยนไป ไม่นำไปสู่ความสุขแก่ชุมชน

⁶ หมายถึง พระวินัยปิฎก ภิกขุณีวรรค เล่มที่ 3 ข้อที่ 499 หน้าที่ 330

การจัดการของหน่วยฯ จะครอบคลุมทุกด้าน โดยส่วนมากจะเป็นการน้อมนำแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ด้านต่างๆ มาดำเนินงาน ไม่ว่าจะเป็นการปลูกป่า ฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำ การสร้างฝายต้นน้ำลำธาร การส่งเสริมการปลูกหญ้าแฝก เพื่อกันดินพังทลายสำหรับพื้นที่ภูเขาสูงที่เป็นต้นน้ำ โครงการป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน (Food Bank) จัดหาและปลูกพันธุ์พืชที่เป็นแหล่งอาหาร เช่น เพกา สะเดา หว้า ชะอม และขี้เหล็ก ให้กับชุมชนเพื่อลดค่าใช้จ่ายและสุขอนามัยที่ดี รวมถึงสวนสมุนไพรอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทย และจัดค่ายศึกษาระบบนิเวศต้นน้ำ (ค่ายเยาวชนต้นน้ำ) ให้กับเยาวชนในหมู่บ้าน และจากสถาบันการศึกษาต่างๆ เป็นประจำทุกปี ตลอดจนสร้างจิตสำนึกทั้งเยาวชนและชุมชนที่อาศัยอยู่ในป่า ที่สำคัญก็คือต้นน้ำโดยเฉพาะภาคเหนือมีชุมชนอาศัยอยู่บนพื้นที่ต้นน้ำทั้งที่ถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย ก็ต้องทำให้ชุมชนเหล่านั้นอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน ไม่ทำลายป่า (หน่วยอนุรักษ์และจัดการต้นน้ำห้วยแม่พริก จังหวัดลำปาง ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว รางวัลพิเศษ ประจำปี 2552)

กรณีศึกษาที่ 3 พระสมพงษ์ ถาวรธมโม วัดดามมูตา อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร ภาพตัวแทนของผู้นำที่เป็นพระภิกษุ จากการศึกษาและลงพื้นที่พบว่าบริเวณของวัดนั้นอยู่ท่ามกลางป่า ซึ่งมีอาณาเขต 2,100 ไร่ ในบริเวณป่าดงปอ-ดงบังอี มีวัด 3 แห่งคือ วัดอ่างเมย วัดดามใหญ่ และวัดดามมูตา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสลับซับซ้อนและมีพระจำพรรษาตามภูต่างๆ โดยมีทีมงานที่เป็นชาวบ้านช่วยกันดูแลพื้นที่ป่าทั้ง 3 เขต ปัญหาที่พบเกิดจากป่าที่บริเวณนี้เป็นป่าเสื่อมโทรมเพราะชาวบ้านบุกรุกเผาป่าเพื่อจับจองพื้นที่ทำกินและมีไฟป่าเกิดขึ้นทุกปี ไฟป่าซึ่งเกิดจากคนเป็นผู้กระทำ การบุกรุกมีทั้งการปลูกมันสำปะหลัง ไร่ปอ ไร่ถั่ว และต่อมาก็กลายเป็นที่เสื่อมโทรม บางทีผู้บุกรุกก็ตัดกล้วยไม้ป่า จับสัตว์เช่น ปูแป้ง หมูป่า อีเห็น งูเห่า งูจงอาง หมาจอก ตะกวด เป็นต้น นอกจากนี้ ก็จะมีนายทุน หรือเจ้าหน้าที่เองที่สนับสนุนให้คนบุกรุกป่าและล่าสัตว์

ด้วยอุดมการณ์ที่มุ่งมั่นและตั้งใจของพระสมพงษ์ ถาวรธมโม และความสามัคคีของชุมชนชาวบ้าน ผู้ปกครอง นักเรียน ทำให้งานต่างๆ ประสบความสำเร็จ อย่างไรก็ตาม ทางกลุ่มไม่ได้รับการสนับสนุนจากผู้ปกครองคณะสงฆ์ ไม่ได้รับการสนับสนุนจากผู้บริหารหน่วยงานภาครัฐ และไม่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรเอกชนมากนัก ทำให้การดำเนินงานผ่านไปด้วยความยากลำบากเพราะขาดเงินทุนสนับสนุน (พระสมพงษ์ ถาวรธมโม ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทบุคคล ประจำปี 2552)

กรณีศึกษาที่ 4 ชุมชนบ้านช่องแคบ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ภาพตัวแทนภาคประชาชน มีบริเวณที่เป็นสาธารณะประโยชน์เชิงภูเขาที่ดูแลอยู่ 385 ไร่ 2 งาน 40 ตารางวา ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2545 ปัจจุบันได้ช่วยเหลือดูแลพื้นที่ในที่ราชพัสดุที่เป็นผืนป่าที่ภูเขาใกล้เคียงกับชุมชนอีก 3,750 ไร่ มีชุมชนอยู่ 400 หลังคาเรือน ในปี พ.ศ. 2550 นายไมตรี ช้างโต ผู้ริเริ่มโครงการได้เสียชีวิตจากอุบัติเหตุ ปัจจุบันนายชิษณุพงศ์ ปัญญาชัยรักษา ได้รับหน้าที่เป็นประธานป่าชุมชนบ้านช่องแคบ คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านช่องแคบปัจจุบันมีสมาชิก 105 คน และยังมีชาวบ้านกว่า 1,000 คน ที่เป็นเครือข่ายร่วมกิจกรรม

ที่มาของโครงการเกิดหลังจากสัมปทานตัดไม้เพื่อเผาถ่านล้นสุดลง ผืนดินของชุมชนบ้านช่องแคบ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี เกิดความเสียหายไม่สามารถทำการเกษตรได้ ชาวบ้านจึงบุกรุกตัดไม้ทำลายป่า เพื่อทำสวน ทำไร่เลื่อนลอย ทำไร่มันสำปะหลัง ทำให้ทั้งดินและป่าไม้ของชุมชนเสียหาย

หนักขึ้น นอกจากนี้ยังขาดพื้นดินอุ้มน้ำและเวลาน้ำป่ามากก็จะไหลหลากท่วมเรือกวสวไร่นาของชาวบ้าน ปัจจุบันพื้นป่ากลับมาสมบูรณ์ พื้นที่นี้จะติดต่อกับที่อุทยานแห่งชาติเอราวัณ ปัจจุบันมีภาคเอกชน เช่น บริษัท SCG Paper สนับสนุนเงินทุนในการดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ค่าใช้จ่ายด้าน ยวมัคคุเทศก์ ค่าจ้างน้อยรักป่าใหญ่ ซึ่งจัดต่อเนื่องทุกปี หรือการบวชป่า มีการจัดสรรเงินทุนคล้ายๆ ลังจะออมทรัพย์ มีการประมาณ 30 กว่าคน การบุกรุกป่านอกจากจะมีชาวบ้านเข้ามาทำไร่ เลื่อนลอยแล้ว ยังมีใบสั่งจากนายทุนให้ลักลอบตัดไม้ ซึ่งไม้ส่วนใหญ่ที่มีใบสั่ง ได้แก่ ไม้รวก ไม้แดง ไม้ ประดู่ นอกจากนี้ ยังมีชุมชนอื่นๆ เข้ามาบุกรุกในพื้นที่โดยไม่คำนึงถึงกฎ กติกาของทางชุมชนบ้านช่อง แคบ ทำให้มีปัญหาต้องมีการลาดตระเวนเพื่อป้องกันการบุกรุก อุปสรรคอื่นๆ เช่น หน่วยงานภาครัฐ หรือ อบต. ยังไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร แต่โดยหน้าที่ อบต.จะต้องมีเงินสนับสนุนแต่ละปีให้กับป่า ชุมชน (ชุมชนบ้านช่องแคบ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทชุมชน ประจำปี 2551)

กรณีศึกษาที่ 5 ชุมชนบ้านท่าพรุ-อ่าวท่าเลน ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลเขาทอง จังหวัดกระบี่ ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบอยู่ติดทะเล มีภูเขาหินปูนในทะเล ส่วนพื้นที่ป่าไม้ซึ่งมี จำนวนถึง 2,000 ไร่ เป็นพื้นที่สัมปทานไม้เพื่อเผาทำถ่าน ปัจจุบันพื้นที่บ้านท่าพรุ-บ้านอ่าวท่าเลน ดูแล พื้นที่ป่าชายเลนกว่า 3,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่อ่าวและชายทะเลที่สวยงาม และเป็นจุดท่องเที่ยวที่สำคัญ เช่น วังขนานน้ำที่มีน้ำสีเขียวมรกต อ่าวทราย โครงการดูนกชาวเลที่มีอายุกว่า 100 ปี ภาพเขียนโบราณที่ ยังไม่เคยมีการสำรวจจากกรมศิลปากร ถ้ำปลาดุก (ที่อยู่ของปลาดุกทะเล) และผาหินงาม มีประชากร บ้านท่าพรุ 134 ครัวเรือน 813 คน บ้านอ่าวท่าเลน 189 ครัวเรือน 539 คน ประชากร 80% เป็นมุสลิม มี พุทธ 20% รายได้ของประชากรส่วนใหญ่มาจากการท่องเที่ยว 80% ซึ่งเป็นนโยบายที่เปลี่ยนจากที่เคย เน้นเรื่องการประมง

จากมติคณะรัฐมนตรีให้ยกเลิกการทำสัมปทานการเผาถ่านด้วยไม้โกงกางเมื่อปี พ.ศ.2543 เพราะทำให้ป่าชายเลนเสื่อมโทรม เนื่องมาจากการตัดไม้โกงกาง และทำให้สัตว์ทะเลลดน้อยลงไปด้วย ประกอบกับอิทธิพลของนายทุนที่ทำการประมงด้วยอวนรุนหรืออวนลาก เอาเทคโนโลยีเข้ามาใช้ เช่น โซ น้าชาวเดอร์มากวนหาฝูงปลา ปะการังถูกทำลายจนพัง สัตว์น้ำทั้งเล็กทั้งใหญ่ถูกจับหมด จึงไม่มีสัตว์น้ำ ให้ทำการประมงอีก รายได้ของชุมชนซึ่งใช้อุปกรณ์ขนาดเล็กก็ลดลงด้วย นอกจากนี้ กระแสนิยมก็ ทำให้ชาวบ้านเริ่มหันมาทำการประมงด้วยการใช้อวนลาก ระเบิดไดนาไมต์ หรืออื่นๆ จึงทำความเสียหาย ให้กับปะการังและท้องทะเลอย่างมาก และสุดท้ายการทำการประมงก็พบความลำบากมากขึ้น หาปลาได้น้อยลง รายได้ของชาวบ้านแถบชุมชนบ้านท่าพรุ-อ่าวท่าเลนก็ลดน้อยลงไปด้วย สร้างความยากลำบากในการดำรงชีวิต

คนในพื้นที่จึงเริ่มการอนุรักษ์ผ่านการให้ความรู้ชุมชนในเรื่องป่าชายเลน เพื่อการอนุรักษ์สัตว์ น้ำ การเพิ่มขยายการปลูกป่าชายเลน การทำปะการังเทียม การทำประมงด้วยวิธีธรรมชาติ มีการปล่อย สัตว์น้ำเพิ่ม เช่น กุ้งกุลาดำ กุ้งแชบ๊วย กุ้งกะพง ในป่าชายเลน เพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของสัตว์น้ำที่จะไปสู่ท้องทะเลต่อไป โดยเริ่มจากการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ได้รับความร่วมมืออย่างดีกับประธาน ป่าชุมชนบ้านท่าพรุ-อ่าวท่าเลน คุณมะเหม็ด รักดี ได้จัดให้มีการประชุมหมู่บ้านทุกวันศุกร์ เพื่อระดม

ความคิดในการแก้ปัญหาต่างๆ โดยสิ่งสำคัญคือการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจเป็นอันดับแรก เมื่อชาวบ้านท้องถิ่นก็สามารถมีกำลังในการดำเนินแก้ไขปัญหานั้นๆ ตามมา

อย่างไรก็ตาม ยังคงมีปัญหาในชุมชน เช่น ปัญหายาเสพติด ที่ทำให้เยาวชนรุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสนใจเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และกระแสนิยมที่ไหลบ่าเข้ามาในหมู่บ้านทำให้การอนุรักษ์ยากยิ่งขึ้น (ชุมชนบ้านท่าพรุ-อ่าวท่าเลน ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทชุมชน ประจำปี 2546)

กรณีศึกษาที่ 6 บริษัท ปูนซีเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) (SCG) จัดเป็นองค์กรด้านเอกชนที่มีธรรมาภิบาลในการบริหารธุรกิจและใส่ใจสิ่งแวดล้อม ปัจจุบันบริษัทฯ มีอายุครบ 100 ปี ต่อมาได้ขยายกิจการจากการผลิตปูนเป็นผลิตภัณฑ์หลากหลาย ผลิตภัณฑ์เซรามิคและการก่อสร้าง และผลิตภัณฑ์เคมี เอสซีจีได้มุ่งมั่นสู่การเป็นธุรกิจที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมหรือ Green Business ทั้งด้านกระบวนการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม (Green Process) และการพัฒนาสินค้าและบริการที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม (Green Products) มีสินค้าที่ได้ผ่านการรับรองฉลาก "SCG eco value" ทั้งสิ้น 270 รายการ นอกจากนี้ ยังแสวงหาโอกาสในธุรกิจใหม่ๆ อาทิ พัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อสนับสนุนอาคารประหยัดพลังงาน และเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม เอสซีจีได้ริเริ่มโครงการต่างๆ ทุกจังหวัดทั่วประเทศ กว่า 1,000 โครงการ มีพนักงานเข้าร่วมกว่า 16,000 คน ด้วยงบประมาณกว่า 100 ล้านบาท โครงการต่างๆ เช่น การสร้างฝายชะลอน้ำ เอสซีจีได้สร้างฝายชะลอน้ำ กว่า 54,237 ฝาย ทั้งในจังหวัดเชียงใหม่ แพร่ น่าน ขอนแก่น ระยอง นครศรีธรรมราช กาญจนบุรี ราชบุรี สระบุรี เป็นต้น (รางวัลที่ได้รับ เช่น รางวัลพระราชทานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี Thailand Corporate Excellence Awards 2011 จากสมาคมการจัดการธุรกิจแห่งประเทศไทย)

3. รูปแบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธในการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ของสังคมไทยตามแนวพุทธศาสนา

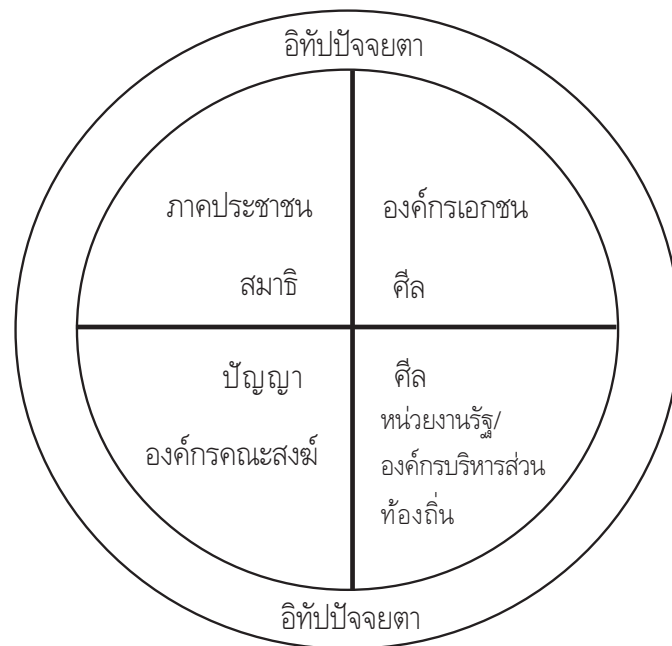
การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมบูรณาการกับนิเวศวิทยาเพื่อการพัฒนาจิตและสังคมอย่างยั่งยืน ซึ่งคณะวิจัยได้วิเคราะห์จากตัวอย่างกรณีศึกษาทั้ง 6 กรณี พบว่า หลักไตรสิกขา⁷ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักธรรมที่ทุกหน่วยงานได้ปฏิบัติโดยอาจจะไม่ได้ใช้ภาษาธรรมดั่งที่เข้าใจทั่วไป

สำหรับกระบวนการทำงานเพื่อให้ระบบนิเวศมีการพัฒนาทั้งด้านจิตใจและสังคมเป็นไปอย่างยั่งยืนนั้น ต้องดำเนินไปด้วยกัน ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ไม่สามารถแยกอย่างใดอย่างหนึ่งได้ และต้องเกิดไปพร้อมๆ กันหรือทำด้วยกันจึงจะได้ผลสำเร็จอย่างยั่งยืน ที่เรียกว่า “บูรณาการ” แนวความคิดที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างถูกประกอบเข้าด้วยกัน เชื่อมโยงกันตามทฤษฎีบูรณาการของเคน วิลเบอร์ (Ken Wilber, 2000: 44-45) ศีล สมาธิ และปัญญาจึงเดินหน้าไปพร้อมๆ กัน เพื่อจุดมุ่งหมายคือความสำเร็จที่ยั่งยืน เหตุปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาทำให้เกิดการหมุนเดินไปพร้อมกัน มีความเกี่ยวเนื่องกัน สอดคล้อง

⁷ ไตรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา เป็นหลักสำหรับศึกษา ผิดหยาบธรรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา มี 3 อย่าง เรียกสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา. ซึ่งในงานวิจัยนี้หมายถึงผลในเชิงปฏิบัติจากกรณีศึกษาที่ได้ประยุกต์หลักทั้งสามมาดำเนินงาน ดู ดุณิยามจาก พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), (2550), **พจนานุกรมฉบับพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ 15, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ), หน้า 107.

กับหลักอิทัปปัจจยตา⁸ ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน จึงหมั่นทวนไปเป็นวัฏจักร เป็นไปเพื่อการพัฒนาตนและสังคม

อย่างไรก็ตาม แนวทางปฏิบัติในด้านนิเวศวิทยาเพื่อการพัฒนาจิตและสังคมอย่างยั่งยืนสำหรับองค์กรที่เป็นหน่วยงานของรัฐ องค์กรการบริหารส่วนท้องถิ่น คณะสงฆ์ ภาคประชาชน และภาคเอกชนนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกัน ทำให้จุดเริ่มต้นหรือตัวนำทางมีความแตกต่างกัน บางองค์กรที่มีศีลเด่น บางองค์กรมีสมาธิเด่น และบางองค์กรมีปัญญาเด่น แต่ทุกองค์กรมีหลักธรรมในการดำเนินควบคู่กันไปอย่างบูรณาการโดยไม่สามารถแยกอย่างใดอย่างหนึ่งได้และเป็นไปตามหลักอิทัปปัจจยตา รูปแบบของการปฏิบัติ จึงมีลักษณะดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 1 รูปแบบของการปฏิบัติที่มีลักษณะแตกต่างของแต่ละหน่วยงาน

จากแผนภาพ สรุปเป็นกระบวนการปฏิบัติงานเชิงพื้นที่คือ วงรอบภายในซึ่งแบ่งเป็น 4 ส่วนนั้น เป็นตัวแทนการลักษณะการปฏิบัติงานของพื้นที่ที่มีความโดดเด่นในการประยุกต์หลักไตรสิกขา 1) องค์กรคณะสงฆ์มีความเด่นในการประยุกต์ใช้ด้านปัญญา เพราะผู้นำองค์กรเป็นพระสงฆ์ที่พยายามเน้นย้ำให้ชุมชนและผู้เกี่ยวข้องปรับเปลี่ยนทัศนคติไปในทางที่ดีจากที่เคยมี สร้างความเข้มแข็งในการอนุรักษ์พื้นที่สิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา ปลูกฝังคุณค่าในการรักษามรดกชาติ การตระหนักในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมร่วมกัน องค์กรคณะสงฆ์จึงเป็นตัวแทนด้านจิตวิญญาณของสังคมในแง่การอนุรักษ์ พื้นฟูธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม แต่มีส่วนที่ประยุกต์ด้านศีลและสมาธิด้วย ในขณะที่ 2)

⁸ อิทัปปัจจยตา หมายถึง ภาวะที่มีอันนี้ ๆ เป็นปัจจัย ความเป็นไปตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย หรือกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ซึ่งในงานวิจัยนี้ หมายถึงกระบวนการดำเนินการที่ประสานสัมพันธ์ไปตามเหตุปัจจัยในแต่ละพื้นที่ที่ต้องพิจารณาสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมของแต่ละพื้นที่ และกระบวนการอนุรักษ์พื้นที่ ที่ต้องอาศัยทั้งแนวทางฝ่ายโลกและฝ่ายธรรมดู นิยามจาก พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), (2546), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า 356.

ภาคประชาชนมีสมาธิเด่น คำว่า “สมาธิ” ในที่นี้หมายถึงความตระหนักและมุ่งมั่น และมีสำนึกรักท้องถิ่น รักบ้านเกิด และเห็นคุณค่าแผ่นดินที่ตนอยู่อาศัย 3) องค์การเอกชนและหน่วยงานภาครัฐหรือองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นมีศีลเด่น “ศีล” ในที่นี้หมายถึงระบบระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่เป็นนโยบายและข้อกำหนดที่หน่วยงานต้องปฏิบัติตาม ในขณะที่เดียวกันแต่ละองค์กรก็ได้มีวิธีการประยุกต์หลักอื่นๆ ประกอบการดำเนินงานหนุนเนื่องกันไป การปฏิบัติงานเชิงพื้นที่ของแต่ละกรณีศึกษา จึงมีลักษณะการบูรณาการทั้งในระดับหลักการและวิธีการในพระพุทธศาสนากับเงื่อนไขอื่นๆ ด้วย เช่น หากเป็นพระสงฆ์ จะมีการนำหลักธรรม พิธีกรรมต่างๆ มาใช้ร่วมกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ในขณะที่องค์กรอื่น จะมีการนำกฎหมาย ระบบ ระเบียบของรัฐหรือขององค์กรมาเป็นตัวนำ และอาศัยตัวแทนพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณเข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนด้วย ส่วนวงรอบใหญ่ภายนอกที่คลุมหลักไตรสิกขานั้น เป็นการเชื่อมโยงให้เห็นว่ากระบวนการดำเนินงานต่างๆ มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน อาศัยซึ่งกันและกัน และต้องศึกษาเหตุปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดการทำงานสัมพันธ์กันอย่างบูรณาการ เพื่อเป็นการสร้างประโยชน์สุขร่วมกันทั้งด้านกายภาพและจิตวิญญาณอย่างยั่งยืน

สรุป

ปัญหาของระบบนิเวศเกิดขึ้นเนื่องจากการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมอย่างก้าวกระโดด และเป็นผลสืบเนื่องจากอิทธิพลด้านแนวคิดแบบลดทอนที่ทำให้มนุษย์ขาดจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อมและสำนึกคุณธรรมจริยธรรม แต่อีกฟากฝั่งหนึ่งได้มีความพยายามจะจุดหรือเหนี่ยวรั้งให้มนุษย์หันมาเคารพธรรมชาติ ใช้ทรัพยากรอย่างพอเพียง กล่าวคือระบบความคิดใหม่ในการบูรณาการพุทธธรรมเพื่อประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม จากกรณีศึกษาทั้ง 6 กรณีในพื้นที่แตกต่างกันของประเทศไทยได้แสดงให้เห็นถึงระบบคิดและแนวทางประยุกต์ใช้พุทธธรรมอย่างมีนัยสำคัญ โดยพบว่า มีลักษณะการประยุกต์ใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาที่มีความโดดเด่นไปตามสภาพพื้นที่ การบูรณาการองค์ธรรมทั้ง 3 สามารถช่วยพัฒนาจิตสำนึกและสังคมให้มีสุขภาวะที่ดีและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในเชิงปฏิบัติการ

องค์กรเครือข่ายควรสร้างการมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องเพื่อขับเคลื่อนการเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา หน่วยงานและตัวแทนที่เข้าร่วมโครงการอนุรักษ์-พัฒนาสิ่งแวดล้อม ยังมีความเสี่ยงต่อภัยคุกคามต่างๆ ดังนั้น การดำเนินการจึงควรมีการประสานงานกับส่วนที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นระบบ และมีการจัดเก็บฐานข้อมูลเพื่อส่งต่อองค์กรระดับนโยบาย เช่น รัฐบาล กระทรวงที่เกี่ยวข้อง รวมถึงปัจจัยสำคัญคือการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน สถาบันการศึกษาในระดับท้องถิ่น ในการผลักดันให้กิจกรรมอนุรักษ์-พัฒนาสิ่งแวดล้อมประสบความสำเร็จ

2. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1) ชุมชนซึ่งนำโดยพระสงฆ์ ผู้นำองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น ควรได้การคุ้มครองในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมได้ด้วย

2) หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับองค์กรทางพระพุทธศาสนา เช่น กรรมการมหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรออกระเบียบ หรือประกาศตามกฎหมายที่ให้การรับรอง เพื่อส่งเสริมสนับสนุนองค์กรที่อนุรักษ์พัฒนาสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิต สุขภาวะ และการเรียนรู้ของพระสงฆ์และสังคมไทยอย่างจริงจัง

3. ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีโครงการศึกษาวิจัยด้านนิเวศวิทยาเชิงศาสนาอื่นๆ ที่มีการประยุกต์ใช้หลักธรรมของแต่ละศาสนา เพื่อสร้างเป็นองค์ความรู้สากลในการอนุรักษ์-พัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยฐานของศาสนาเป็นแกนกลาง

2) ควรมีโครงการศึกษาวิจัยด้านสภาพปัญหาที่เกิดจากงานด้านอนุรักษ์-พัฒนาสิ่งแวดล้อมที่นำโดยพระสงฆ์ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำชุมชน เพื่อทราบถึงข้อเท็จจริงของสภาพปัญหา เสนอแนะแนวทางแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรม

บรรณานุกรม

- คริส บราเชียร์. (2555). **ประวัติศาสตร์ (เกือบ) ครบจักรวาล ฉบับย่อ**. แปลโดย กมลรัตน์ อุเทนพิทักษ์. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- เจริญ ชัยแก้ว. (2541). แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อม : ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีตะวันตกกับพระพุทธศาสนาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
- จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์. (2525). **สังคมวิทยาศาสนา**. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.
- ปีเตอร์ ฮาร์วีย์. “พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม”. **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. 2, 3 (2538) : 56.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2554). **คนรักป่า ป่ารักคน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิปัญญาประทีป.
- _____. (2550). **พจนานุกรมฉบับพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ.
- พระไพศาล วิสาโล. (2546). **พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร และคณะ. (2556). **การพัฒนาระบบการบริหารจัดการและการสร้างเครือข่ายองค์กรพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. นนทบุรี : สำนักสนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- เพ็ญพิศ คชสิทธิ์ไพศาล. “พระพุทธศาสนากับทฤษฎีมานุษยประมาณนิยม : กรณีศึกษาวิเคราะห์แนวคิดด้านสิ่งแวดล้อม”. **วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์**. 7, 1 (2554) : 190.
- ภิญญาดา เจริญสิน. “หนูนไทยส่งออกสินค้าการเกษตรและอาหารคาร์บอนต่ำ รับมือความต้องการที่เปลี่ยนไป”. **วารสารธุรกิจสีเขียว**. 7, 3 (2556) : 28.
- จิตินันท์ ศรีสถิต และคณะ. (2557). **Living Green Together: วิถีสีเขียว**. กรุงเทพฯ : สวนเงินมีมา.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วรรณดี สุทธิสาร. เส้นทางของการขับเคลื่อนเกษตรยั่งยืน: ความหมายและมิติทางปรัชญา. ใน **การพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับชุมชน**. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประเพณี เกษตรศาสตร์-ธรรมศาสตร์-มหิดล-กองทัพเรือ ครั้งที่ 10 วันที่ 6-7 มกราคม พ.ศ. 2548.
- สเตฟาน ฮาร์ดิง. (2556). **กายา โลกที่มีชีวิต: วิทยาศาสตร์และการหยั่งรู้**. แปลโดย เขมลักขณ์ ดีประวัติ. กรุงเทพฯ : สวนเงินมีมา.
- เสรี พงศ์พิศ. ‘ความขัดแย้งและความแตกต่าง วิวาทะ เกษียร เตชะพีระ –ไพโรจน์ ขาวงาม’. เข้าถึง (ออนไลน์). ได้จาก : <http://www.manager.co.th/Daily/ViewNews.aspx?NewsID=9550000038744&Html=1&TabID=2&>. (วันที่เข้าถึง 3 พฤษภาคม 2558).
- อัล กอร์. (2550). **โลกร้อน ความจริงที่ไม่มีใครอยากฟัง**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มติชน.
- Wilber, Ken. (2000). **Sex, Ecology, Spirituality: The Spirit of Evolution**. Second Edition Revised. Boston: Shambhala.

Translated Thai Reference

- Adiwatthanat, C. (1982). **Sociology of Religion**. Bangkok : Phraepittaya. [in Thai]
- Brazier, C. (2012). **Brief Histories of Almost Anything**. Translated by Kamornrat Utainpitak. Bangkok : Kobfai Publishing Project. [in Thai]
- Gore, A. (2007). **An Incovenient Truth**. 4th ed. Bangkok : Matichon. [in Thai]
- Harding, S. (2013). **Animate Earth: Science, Intuition and Gaia**. Trans lated by Khemarak Deepawat. Bangkok : Suanngernmeema. [in Thai]
- Harvey, P. “Buddhism and Environment”. **Journal of Buddhism Studies**. 2, 3 (1995) : 56.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). **The Pali Canon Thai Language (Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition)**. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Printer. [in Thai]
- Phramaha Suthit Aphakaro and Others. (2013). **The Development of Management and Network of Buddhist Organizations in Thailand**. Nonthaburi : Health Promotion

- in Organizations Section, Thai Health Promotion Foundation. [in Thai]
- Phra Paisal Visalo. (2003). **Buddhism in The Future: Trends and Way Out from Crisis**. Bangkok : Sodsri-Saridwongso Foundation. [in Thai]
- Charoensin, P. "Thailand Support for Exports of Agricultural Products and Food Low Carbon, Respond The Need to Changing". **Green Business Journal (Business for Energy and Environment)**. 7, 3 (2013) : 28. [in Thai]
- Sisathit, T. and Others. (2014). **Living Green Together: Green Way**. Bangkok : Suanngernmeema. [in Thai]
- Sutthinarakorn, W. The Path of Tranformation of The Sustainable Agricultural: Meaning and Philosophical Dimensions. In **Sustainable Development in Community**. In Proceedings of the 10th Traditional Academic Conference of Thammasat University (TU), Mahidol University (MU), The Royal Thai Navy (RTN) and Kasetsart University (KU), 6-7 January 2005, Bangkok, Thailand. [in Thai]
- Wilber, K. (2000). **Sex, Ecology, Spirituality: The Spirit of Evolution**. Second Edition Revised. Boston : Shambhala. [in Thai]